

Ю. В. Білоусов

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права

Н. Л. Бондаренко-Зелінська

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права

О. М. Трач

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права

М. Б. Гарієвська

асистент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права

УДК 347.957 (477)

ПРАВО НА ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИНЯТКОВИМИ ОБСТАВИНАМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ЗДІЙСНЕННЯ

Розглядається ряд проблемних питань провадження у зв'язку з винятковими обставинами як виду провадження у цивільному процесі України: неоднаковість застосування норм матеріального та процесуального права як підстава звернення; момент виникнення та порядок здійснення права на звернення до суду з вимогою про перегляд судових рішень у зв'язку з винятковими обставинами; оформлення скарги.

Рассматривается ряд проблемных вопросов производства в связи с исключительными обстоятельствами как вида производства в гражданском процессе Украины: неодинаковое применения норм материального и процессуального права как основание обращения; момент возникновения и порядок осуществления права на обращения в суд с требованием о пересмотре судебного решения в связи с исключительными обстоятельствами; оформления жалобы.

The article deals with several issues proceedings in connection with extraordinary as a kind of civil legal proceedings in Ukraine: different using of material and judicial rules as ground of appeal; moment and exercise of the right to appeal in court with the requirement of court decisions in connection with extraordinary; establishment appeal.

Конституція України гарантує право на апеляційне та касаційне оскарження (ст. 129), яке є складовою права кожного на звернення до суду будь-якої інстанції відповідно до закону, права на судовий захист порушеного, оспореного або невизнаного права. Провадження у зв'язку з винятковими обставинами у цивільному судочинстві порівняно недавно з'явилося в українському законодавстві. Із часу його запровадження недосить чітко зрозумілим виступає правова природа цього способу перегляду судових рішень, незважаючи на небезспірне та недостатньо коректне з міркувань юридичної техніки та логіки положення ч. 1 ст. 357 ЦПК України, відповідно до якого розгляд справи у зв'язку з винятковими обставинами є різновидом касаційного провадження.

© Білоусов Ю. В., Бондаренко-Зелінська Н. Л., Трач О. М., Гарієвська М. Б., 2010.

Але таким чином було принаймні проголошено те, що запровадження перегляду судових рішень в екстраординарних випадках на реалізацію згаданих положень Конституції України.

Наразі існують лише поодинокі дослідження теоретичних аспектів провадження у зв'язку з винятковими обставинами, виникають певні труднощі із застосування норм цивільного процесуального права в цій сфері, різне бачення щодо змісту правових норм, їхнього призначення можна простежити в правозастосовній практиці, позиції суб'єктів звернення до суду, а також в теорії цивільного процесу.

Аналіз основних теоретичних засад перегляду судових рішень в цілому та окремих його проблем проводиться в роботах ряду вчених, серед яких слід назвати М. М. Бородіна, Л. Е. Гузя, К. В. Гусарова, Г. І. Давиденка, О. В. Дем'янової, І. Ємельянової, О. С. Захарової, В. В. Кривенка, Д. Д. Луспеніка, Ю. Л. Сеніна, П. М. Тимченка, Є. А. Чернушенка, П. І. Шевчука, М. Й. Штефана, А. Г. Яреми та ін. Уся система перегляду судових рішень тією чи іншою мірою повноти розкривається у науковій та навчальній літературі, виконаній під керівництвом С. С. Бичкової, С. Я. Фурси, В. М. Кравчука й О. І. Угриновської та ін. Враховуючи процесуальну спорідненість, не менше цінними є дослідження В. Т. Маляренка щодо кримінально-процесуальної та Д. М. Притики, А. Осетинського щодо господарсько-процесуальної форми. Водночас не усі проблеми вирішено цими дослідженнями, переважно вони підтверджують неоднозначність формулювання норм чинного цивільного процесуального права.

У рамках цього дослідження вважаємо за доцільне висловити позиції щодо окремих питань, пов'язаних із процесуальним порядком провадження у зв'язку з винятковими обставинами, а саме: визначення суті та змісту поняття “неоднакове застосування закону” та визначення дня відкриття такої виняткової обставини, з'ясування особливостей здійснення права на оскарження рішення у зв'язку з винятковими обставинами.

1. Відповідно до ст. 354 ЦПК однією із підстав оскарження судових рішень у зв'язку з винятковими обставинами є неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції одного і того самого положення закону.

Конституція України (ст. 55) гарантує кожному можливість захисту своїх прав в судовому порядку. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України (ст. 125 Конституції України, ст. 47 Закону України “Про судоустрій України”), який здійснює правосуддя та забезпечує однакове застосування законодавства усіма судами загальної юрисдикції. Саме тому Верховний Суд України веде та аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику, дає судам роз'яснення з питань застосування законодавства на основі таких узагальнень, а у разі необхідності переглядає справи у зв'язку з винятковими обставинами у порядку, встановленому ЦПК України.

Однакове застосування законодавства при розгляді та вирішенні правових спорів є необхідною умовою ефективного судового захисту прав людини і держави та стабільності законної сили судових рішень. Адаже поряд з іншими процесуальними гарантіями єдина правозастосовча практика дозволяє уникнути двоякого тлумачення положень чинного законодавства та сприяє правильному їх застосуванню. І, як результат, правильному вирішенню правових спорів.

Інакше кажучи, забезпечення однакового застосування законодавства усіма судами загальної юрисдикції є безпосереднім обов'язком Верховного Суду України як вищого органу в системі судів загальної юрисдикції, виступає гарантією ефективного захисту прав фізичних, юридичних осіб й держави у судовому порядку.

Однією із процесуальних форм забезпечення такого однакового застосування правових норм є перегляду судових рішень у зв'язку з винятковими обставинами у цивільному судочинстві. Хоча, на наш погляд, применшує значення цього провадження у цивільному процесі положення ч. 1 ст. 357 ЦПК, відповідно до якого “розгляд справи у зв'язку з винятковими обставинами є різновидом касаційного провадження”. Це, у свою чергу, впливає на теоретичне обґрунтування суті та завдань, процесуальної природи

провадження у зв'язку з винятковими обставинами, яке, за логікою законодавця, має здійснюватися виходячи із загальних засад, правил та процесуальної форми касаційного провадження. Хоча такий підхід не можна визнати правильним із наступних міркувань:

1. Прикметник “винятковий” поряд із терміном “обставина” свідчить, що мова йде про “подію, факт”, які *“становлять виняток серед загальних правил”* [1]. Логічно, якщо певний факт є винятком з загальних правил, то і процедура його дослідження і реагування на нього не повинна підпорядковуватись загальним правилам і також повинна бути винятковою.

2. Законодавець в ч. 1 ст. 357 ЦПК жодним чином не ототожнює порядок провадження у зв'язку з винятковими обставинами із касаційним провадженням, а навпаки, звертає увагу на те, що це різновид останнього, а, як відомо, “різновид відрізняється певними особливостями від інших представників того самого виду”. Саме на ці особливості і звертає увагу законодавець в наступних положеннях ЦПК, якими регламентовано ті відмінності, які відрізняють провадження у зв'язку з винятковими обставинами від касаційного провадження: це і склад суду, і строки, і власне процедура дослідження виняткових обставин тощо.

3. Той факт, що в ЦПК прямо *не вказано на всі особливості* провадження у зв'язку з винятковими обставинами не свідчить, що вони вичерпуються лише тими, які закріплено ЦПК.

Інакше кажучи, провадження у зв'язку з винятковими обставинами, будучи формально різновидом касаційного провадження, повинно характеризуватися специфічними процедурними особливостями, обумовленими винятковістю підстав виникнення цього виду цивільного судочинства. І хоча такі особливості чітко не конкретизовано чинним ЦПК вони мають місце.

Для розуміння сутності цієї підстави, слід уточнити наступні моменти: що слід вважати “неоднаковим застосуванням одного і того самого положення закону” і “який суд має допустити таке неоднакове застосування”.

Аналізуючи “неоднакове застосування одного і того самого положення закону” як підставу відкриття провадження у зв'язку з винятковими обставинами слід також пам'ятати, що “однакове застосування законодавства усіма судами загальної юрисдикції” (ч. 1 ст. 47 Закону України “Про судоустрій України”) це прямий обов'язок Верховного Суду України як вищого органу в системі судів загальної юрисдикції і необхідна умова ефективного судового захисту прав людини і держави та стабільності законної сили судових рішень. Тобто не тільки заявник має приватний інтерес у тому, щоб його справу переглянули у зв'язку з винятковими обставинами, *а сама держава, в особі судових органів заінтересована у виявленні неоднакового застосування судами положень закону і оперативному виправленні ситуації.*

“Неоднакове застосування одного і того самого положення закону” означає, що два і більше судів застосували конкретне положення одного і того самого закону у різний спосіб у зв'язку з чим суди в однотипних справах прийняли відмінні одне від іншого рішення по суті справи.

Неоднакове застосування може виявлятися у іншому, відмінному від інших (попередніх), різному застосуванні судом касаційної інстанції закону. У цьому контексті немає принципового значення питання чи має місце *випадки, коли в одному рішенні робиться лише посилання на конкретну норму, а в іншому надається її тлумачення; в одному з рішень надається тлумачення однієї частини (пункту) норми, а в іншому — норми в цілому (або інших її частин); неоднаково застосовано положення матеріального чи процесуального права; неоднаковість присутня в судових рішеннях, ухвалених лише в порядку цивільного, господарського чи адміністративного судочинства.*

Випадки, коли в одному рішенні робиться лише посилання на конкретну норму, а в іншому надається її тлумачення можуть вказувати на неоднаковість застосування залежно від конкретних обставин справи, якщо із змісту судового рішення, яке містить посилання на конкретну норму, випливає як про тлумачено відповідні положення закону.

У разі, якщо в одному з рішень надається тлумачення однієї частини (пункту)

норми, а в іншому — норми в цілому, то за наявності різного, іншого, відмінного тлумачення одного й того самого положення частини (пункту) норми можна говорити про неоднаковість застосуванням.

Якщо ж в одному з рішень надається тлумачення однієї частини (пункту) норми, а в іншому — інших її частин, і суд застосовує конкретну частину норми, то в такому разі не можна вказувати на неоднакове застосування закону, оскільки воно відповідно до ст. 354 ЦПК України повинно стосуватись одного й того ж самого положення.

Поняття “закон” включає в себе норми як матеріального, так і процесуального права. Таке визначення вказаного поняття обумовлюється й тим, що розгляд справ у зв’язку з винятковими обставинами є додатковою гарантією забезпечення законності судових рішень, виступає різновидом касаційного провадження. Перевірка правильності застосування норм матеріального права є лише однією із складових перевірки законності судового рішення. Іншою складовою виступають норми процесуального права. Порушення норм процесуального права залежно від їх ступеню впливу на законність судового рішення та можливість його скасування можна поділити на:

- 1) формальні порушення;
- 2) істотні порушення, які призвели до неправильного вирішення справи,
- 3) безумовні порушення, які виступають підставою для безумовного скасування судового рішення, незалежно від правильності вирішення спору (наприклад, підстави для скасування рішення і направлення справи на новий розгляд).

Логічно, що такі сумніви повинні бути підставними і ґрунтуватися на конкретних фактах. Більше того, створити таку ситуацію може як суд, який розглядав справу заявника, прийнявши рішення відмінне від рішень по однотипних справах, що мали місце раніше, так і інший суд набагато пізніше після прийняття рішення по справі заявника. І таких рішень може бути як тільки два, так і три, і більше.

Відповідно до ст. 358 ЦПК України Верховний Суд України має право скасувати судові рішення і направити справу на новий розгляд за наявності порушення норм процесуального права.

Крім того, ЦПК України застосовує до норм процесуального права термін “застосування”. Підставою для перегляду судового рішення відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 354 ЦПК України виступає неоднакове застосування норм процесуального права, які призвели до неправильного вирішення справи, або які виступають підставою для безумовного скасування судового рішення незалежно від правильності вирішення спору.

Застосування норма права (закону) складається з стадій. Помилка допущена на одній у із них, призводить до помилок у наступних стадіях. Виділяють такі стадії застосування норм права (закону):

- юридична кваліфікація фактичних взаємовідносин сторін, коли підбирається норма, яка регулює відповідний вид відносин, і перевіряється її юридична сила;
- тлумачення норми права;
- встановлення у рішенні тих правових висновків, які передбачають диспозиція та санкція правової норми, що застосовується [2, с. 33].

Дослідження процесуальної природи провадження у зв’язку з винятковими обставинами вимагає використання історико-правового, порівняльно-правового та ряду інших методів наукового дослідження, що вимагає значного обсягу витрат людського ресурсу і може зайняти значний період часу (наприклад, у рамках написання докторської чи кандидатської дисертації в докторантурі чи аспірантурі нашого університету).

2. У науковій літературі відсутня єдність щодо визначення дня відкриття виняткових обставин. Наявні дві правові позиції щодо вказаного питання.

Так, днем відкриття виняткових обставин пропонується вважати день прийняття судом касаційної інстанції судового рішення (день набрання законної сили рішенням суду касаційної інстанції), в якому інакше, ніж у попередньому судовому рішенні (рішеннях) суду касаційної інстанції, застосовується одне і те саме положення закону.

Однак крім позитивних моментів обчислення зазначеного строку у такий спосіб (чіткість визначення початку його перебігу — з наступного дня після його проголошення),

вказана позиція має й ряд недоліків. Так, рішення і ухвали суду касаційної інстанції набирають законної сили з моменту їх проголошення. Як випливає із змісту ч. 1 ст. 333 ЦПК України особи, які беруть участь у справі, як правило, не присутні при проголошенні вказаних процесуальних документів. У такому випадку строк оскарження спливає в той час як особа не ознайомена із його змістом і не в змозі встановити неоднаковість застосування положень закону. Суд касаційної інстанції надсилає копії судового рішення протягом п'яти днів з дня проголошення рішення рекомендованим листом з повідомленням про вручення. Крім того, ЦПК України допускає складання неповних рішень судом касаційної інстанції. Крім того Пленум Верховного Суду України щодо обчислення строків оскарження притримується позиції, відповідно до якої перебіг строку оскарження, щоправда апеляційного, починає спливати й у випадку проголошення судом лише вступної та резолютивної частини [3]. У той час як підтвердження та обґрунтування застосування закону (а відтак і можливої неоднаковості) безпосередньо впливає із мотивувальної частини судового рішення.

Тим самим порушуватимуться права особи, яка має право оскаржити таке рішення, оскільки вона може не одразу довідатись про таке рішення, а це може призвести до пропусчення строків подання скарги.

Використання лише буквального тлумачення положень ч. 1 ст. 355 ЦПК України щодо відкриття виняткової обставини як ухвалення іншим судом (судами) касаційної інстанції рішення, в якому має місце неоднакове (відмінне) застосування закону, не усуває проблем дотримання цієї норми. Це пояснюється тим, що невизначеність поняття “відкриття виняткових обставин” спонукає до різного її трактувати (“відкриття взагалі” чи “відкриття за заінтересованого учасника цивільного процесу”)? Застосування будь-якого з них не може претендувати на використання як істинне, правильне. Правильному вирішенню цього питання не допомагає й зміст ст. 69 ЦПК України щодо початку перебігу процесуального строку.

Для обґрунтування висновків доцільно використати також метод моделювання правових ситуацій.

Модель правової ситуації.

Пояснення умовних позначень:

Касація1, Касація2, Касація3 — розгляд справи судом (судами) касаційної інстанції, в якому застосовано одне і те ж положення закону; Застосування1, Застосування2, Застосування3 — способи застосування одного і того ж положення закону; Справа1, Справа2 — справи, в яких застосовано одні й ті ж положення закону. Дати умовні і не мають відношення до реальних справ, які були у провадженні суду (судів) касаційної інстанції.

Отже, припустимо, що під час розгляду справи судом касаційної інстанції (Касація1) застосовано положення закону певним чином (Застосування1) (01.02.2009). А під час Касація2 мало місце Застосування2 (04.05.2009).

З цього ми вже можемо припустити відкриття виняткової обставини (неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції одного і того самого положення закону). При цьому цей строк починає свій перебіг як для Справа1, так і для Справа2, так і для будь-якої іншої справи (разом з тим як вже вирішеною у касаційному порядку, так і для такої справи, котра ще не розглядалася судом касаційної інстанції).

Тобто, якщо у порядку Касація3 судом касаційної інстанції застосовано ту ж саму норму закону як Застосування1, Застосування2 чи навіть Застосування3 (12.12.2009). У цьому випадку виникає питання, коли виникає право на перегляд судового рішення у зв'язку з винятковими обставинами в усіх справах?

У цьому випадку виникає питання, коли починається перебіг строку відповідно до ст. 355 ЦПК України — з 12.12.2009 чи ще раніше — з 04.05.2009? Другий випадок є нонсенсом, але він фактично вкладається у розуміння моменту початку перебігу строку ініціювання перегляду судового рішення у зв'язку з винятковими обставинами — “день відкриття виняткових обставин”, адже первісно неоднаковість виникла не з 12.12.2009, а ще раніше — з 04.05.2009.

Отже, може виявитись, що неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції одного і того самого положення закону (п. 1 ч. 1 ст. 354 ЦПК) мало місце ще до касаційного розгляду по конкретній справі. Розуміючи у такому значенні день відкриття виняткових обставин, ми можемо стикнутися із ситуаціями, коли строк на перегляд судового рішення у зв'язку з винятковими обставинами почав спливати ще до ухвалення рішення (постановлення ухвали) судом касаційної інстанції.

Тому буквально слідування та розуміння дня відкриття виняткових обставин як прийняття судового рішення судом касаційної інстанції не можна визначити достатньо аргументованим.

Тут є ще один цікавий момент: коли виникає право на перегляду судового рішення у зв'язку з винятковими обставинами у Справа1, коли рішення судом касаційної інстанції було ухвалено 01.02.2009 (Застосування1)? Адже виявлено, що 04.05.2009 (Застосування2) та 12.12.2009 (Застосування3) судами касаційної інстанції неоднаково застосовано одну і ту саму норму закону. Коли виникло право? 04.05.2009 чи 12.12.2009? У цьому випадку сторона чи інша особа, яка бере участь у справі, (суб'єкт оскарження) може у скарзі не згадати рішення від 04.05.2009 і тим самим зробити так, що право на оскарження за винятковими обставинами у цієї особи виникло не 04.05.2009, а 12.12.2009. Така поведінка заінтересованої особи свідчатиме про порушення основного процесуального обов'язку осіб, які беруть участь у справі, закріплену ч. 3 ст. 27 ЦПК України — добросовісність здійснення цивільних процесуальних прав. Адже, слідуєчии такій логіці, кожен новий випадок неоднакового застосування поновлюватиме строк подання скарги про перегляд судового рішення у зв'язку з винятковими обставинами.

Як нами вказувалось вище, провадження у зв'язку з винятковими обставинами, будучи різновидом касаційного провадження, характеризується специфічними процедурними особливостями, обумовленими винятковістю підстав виникнення цього виду цивільного судочинства.

Чи не тому, крім вищерозглянутої позиції, у науковій літературі наявна думка про те, що у цьому випадку повинне застосовуватися звичне правило, за яким строк в один місяць повинен рахуватися з моменту, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про виникнення виняткових обставин. Такої ж думки дотримуються і Ю. С. Червоний [4, с. 538], Т. О. Дунас, М. В. Руденко [5, с. 206], М. І. Балюк, Д. Д. Луспенник [6, с. 562], зазначаючи, що скарга про перегляд судових рішень, які набрали законної сили, у зв'язку з винятковими обставинами може бути подана до Верховного Суду України протягом одного місяця з дня, коли особі стало відомо про наявність виняткових обставин, якщо судові рішення було переглянуто в касаційному порядку.

На нашу думку, запровадження саме такої правової конструкції обчислення початку перебігу строку оскарження судових рішень у зв'язку з винятковими обставинами, тобто з моменту, коли особа довідалась або повинна була довідатись про виняткову обставину, виключило б недоліки, які наявні у наведеній першій правовій позиції.

Додатково слід врахувати положення ч. 1 ст. 47 Закону України “Про судоустрій України” щодо заінтересованості держави у виявленні і усуненні неоднакового застосування національними судами положень чинного законодавства, права на ініціювання такого провадження не повинно обмежуватись строком, який минув, з моменту прийняття одного з тих судових рішень, що в сукупності з іншими свідчить про неоднаковість застосування судами одного і того самого положення закону.

З огляду на це, моментом виникнення цієї виняткової обставини слід вважати не момент постановлення якогось окремого рішення по справі, а **момент виникнення сумнівів в однаковості і, відповідно, правильності застосування чинного законодавства судом (судами касаційної інстанції)**.

Законодавець пов'язує строк подання скарги про перегляд рішення у зв'язку з винятковими обставинами не з моментом “**виникнення**”, а з моментом “**відкриття**”¹

¹ **Відкриття** — те, що стало відомим унаслідок досліджень (у переносному та іронічному значенні ознак те, що хто-небудь виявив для себе несподівано); **відкривати** — робити вільним доступ до чого-небудь, робити доступним зорові; знаходити, виявляти щось дослідженням [7].

виняткової обставини, тобто момент коли *інформація про цю виняткову обставину стала доступною заявникові*.

Остаточо хотілося б визнати, що Верховний Суд України як суд, який переглядає справу у зв'язку з винятковими обставинами, виконуючи функцію забезпечення сталої та однозначної судової практики, може, використовуючи конституційні гарантії права на судовий захист, розуміти початок перебігу цього строку як момент, коли заінтересована особа довідалась або могла довідатись про неоднозначне застосування судом (судами) касаційної інстанції одного й того ж положення закону. Тим паче, що у цьому відношенні (зважаючи на відсутність нормативного розуміння моменту відкриття виняткових обставин) Верховний Суд України (в особі суддів-доповідачів за ч. 4 ст. 355 ЦПК) виступає правозастосовним органом, який може тлумачити норми (у цьому випадку норми процесуального права) і визначити розуміння дня відкриття виняткових обставин.

Ці та інші аргументи більше схиляють нас до висновку, що строк повинен визначатися, виходячи із фактичної обізнаності чи можливості обізнаності про виняткові обставини (за обов'язкової умови, що цей строк повинен бути чітко та обґрунтовано визначений у кожному конкретному випадку).

Найкращим виходом, на наш погляд, з цієї ситуації є внесення змін до ЦПК України задля уточнення та уніфікації строків здійснення права на ініціювання перегляду судових рішень, в тому числі у зв'язку з винятковими та нововиявленими обставинами.

3. Відповідно до ч. 2 ст. 355 ЦПК України скарга у зв'язку з винятковими обставинами подається за правилами подання касаційних скарг у касаційному провадженні. Отже, ЦПК прямо вказує на застосування процесуального механізму, аналогічного до процесуальних дій при зверненні до суду касаційної інстанції із касаційною скаргою.

За загальними правилами, відповідно до ст. 72 ЦПК України, право на вчинення процесуальної дії втрачається із закінченням строку, встановленого законом або судом, а документи, подані після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду, якщо суд за клопотанням особи, що їх подала, не знайде підстав для поновлення або продовження строку.

У науковій літературі вказується на можливість поновлення пропущеного строку з ініціативи самого суду. Вказана позиція аргументується тим, що у ст. 356 ЦПК України не вказується на подання заяви про поновлення пропущеного строку [6, с. 563].

Завжди доволі складним є теоретичне обґрунтування запровадження, доцільності існування чи скасування будь-якого матеріально-правового, процесуального чи службового строку, його тривалості та порядку обчислення. До підстав та передумов відносять різноманітні чинники [8]. Досягнення об'єктивної істини у справі, формування повної та належної доказової бази, що сприяє постановленню правильних рішень, адекватність відображення обставин справи, стійкість та стабільність обороту, стимулювання активності його учасників у здійсненні належних їм прав та обов'язків, взаємний контроль за виконанням зобов'язань, зміцнення дисципліни, захист правопорядку в цілому, суворі визначеність, але достатність — це окремі із підстав появи та існування інституту позовної давності у цивільному праві². Також однією з важливих є та, яка спрямована на захист порушника, а саме: недопущення ущемлення охоронюваних законом його інтересів про те, щоб він не турбувався про завчасний збір доказів про доведення своєї невинуватості у вчиненні правопорушення, визнання бездіяльності уповноваженої особи як непрямої відмови, незаінтересованості у захисті порушеного, оспореного чи невизнаного права, недопущення безстрокового тримання несправного боржника (порушника) під загрозою застосування державно-правових заходів впливу, не реалізуючи свій інтерес щодо захисту порушеного права.

² До речі інституту позовної давності, наприклад, у класичному римському праву не було. Лише згодом, для стабілізації господарських відносин, вона була запроваджена і визначала погашення можливості процесуального захисту внаслідок того, що на протязі певного часу особа не здійснила свого права [9, с. 84—86]. Тобто, мова йде про соціально несприятливу бездіяльність уповноваженої особи, яка створює певні небажані наслідки для держави, суспільства та осіб [10, с. 297—299].

Проблемним слід визнати і питання щодо наслідків закінчення строку звернення до суду. Так, у науці цивільного права існує декілька точок зору з цього приводу, однак переважна більшість авторів зупиняється на тому, що право залишається, воно не погашається, однак позбавляється судового захисту (відоме ще римському праву — *jus nudum* — “голе право”, право без правової охорони). Зважаючи на це наводиться конструкція римського права — *Iura scripta vigilautibus sunt* (закони писані для тих, хто не спить).

Тобто, після спливу строку на звернення до суду виникає ситуація, коли особа, права, свободи якої гарантовані Конституцією України та міжнародними договорами, не можуть отримати судового захисту.

З цього приводу слід навести слова М. Г. Масевича, який при розгляді проблем позовної давності наголосив на тому, що боржнику, який знає про свій обов’язок, але відмовляється від його виконання, посилаючись на пропуск позовної давності, піддає себе справедливому докору у недобропорядній поведінці. Особи, які турбуються про свою репутацію, авторитет у підприємницькій діяльності і бажають зберегти свої зв’язки з контрагентами, не будуть вимагати застосування давності проти законних вимог кредитора і клієнта [11, с. 346].

Встановлення функціонального призначення строку звернення до Верховного Суду України, встановлення місячного строку (відмінного від строку на подання апеляційної чи касаційної скарги) на теоретичному рівні не проводилось. Складність встановлення призначення цього строку обумовлюється ще різними за змістом та характеристикою підстав перегляду судових рішень у зв’язку з нововиявленими обставинами. Хоча в обох випадках цей строк присікальний, оскільки передбачає втрату права на ініціювання перегляду судового рішення Верховним Судом України у порядку, передбаченому процесуальним законодавством, незважаючи на те, що має місце неоднаковість застосування закону, а також наявності рішення міжнародної судової установи рішення, яким визнано невиконання Україною своїх міжнародних зобов’язань.

Враховуючи практику європейського процесуального права, можна припустити, що встановленням місячного строку на звернення із скаргами про перегляду судового рішення у зв’язку з винятковими обставинами переслідувалась мета забезпечення відповідності української правової системи *принципу правової визначеності* (Principle of legal certainty) [12].

Хоча, виходячи із функціонального призначення провадження у зв’язку з винятковими обставинами та повноваженнями Верховного Суду України як найвищого судового органу судів загальної юрисдикції, держава повинна забезпечувати такий правовий простір, в якому було б забезпечено однакове, стає й зрозуміле використання положень матеріального та процесуального права, забезпечення захисту прав фізичних та юридичних осіб, які після використання всіх національних засобів правового захисту звертаються за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55 Конституції України), підтвердити своє право та факт порушення Україною своїх міжнародно-правових зобов’язань.

Правові наслідки, передбачені ст. 72 ЦПК України, настають у провадженні у зв’язку з винятковими обставинами, оскільки вказана норма відноситься до “Загальних положень” ЦПК України. При цьому слід визнати, що ст. 73 ЦПК передбачає обов’язок суду поновити або продовжити строки за наявності ряду умов:

- 1) надходження клопотання сторони або іншої особи;
- 2) поважність причин пропущення процесуального строку;
- 3) одночасне вчинення дії або подання документи чи доказу, стосовно якого заявлено клопотання про поновлення чи продовження процесуального строку.
- 4) подання клопотання до суду, у якому належало вчинити процесуальну дію або до якого потрібно було подати документ чи доказ.

При наявності усіх вказаних умов, поновлення чи продовження процесуального строку не є правом суду, а його обов’язком.

Тому вважаємо, що у цьому випадку, виходячи із системно-структурних зв'язків ЦПК України, подання скарги у зв'язку з винятковими обставинами після закінчення місячного строку з дати ухвалення касаційною інстанцією судового рішення обумовлює настання правових наслідків, передбачених ст. 72 ЦПК України — право на вчинення процесуальної дії втрачається із закінченням строку, встановленого законом або судом; документи. Водночас процесуальним законом не забороняється подання скарги у зв'язку з винятковими обставинами після закінчення строку, передбачено ст. 355 ЦПК України.

Водночас при надходженні до Верховного Суду України скарги про перегляд судового рішення у зв'язку винятковими обставинами після закінчення строку, встановленого слід застосовувати положення ч. 1 ст. 356 ЦПК України, відповідно до яких питання про допуск скарги до провадження у зв'язку вирішується Верховним Судом України колегіально. Також ця норма передбачає особливе дискреційне право цього складу суду — **поновити** строк на оскарження судового рішення у зв'язку з винятковими обставинами.

Порівняльний аналіз положень ЦПК України про перегляд судових рішень у порядку апеляційного та касаційного провадження показав, що чинним процесуальним законодавством встановлено різний процесуальний механізм правового регулювання. Так, відповідно до ч. 3 ст. 295 ЦПК України заява про апеляційне оскарження чи апеляційна скарга, подані після закінчення строків, встановлених ст. 295 ЦПК України, залишаються без розгляду, якщо апеляційний суд за заявою особи, яка їх подала, не знайде підстав для поновлення строку, про що постановляється ухвала (**загальне правило**). Відповідно до ч. 2 ст. 328 ЦПК України касаційну скаргу, подану після закінчення строку на касаційне оскарження, особі, яка її подала, якщо вона не порушує питання про поновлення цього строку (**спеціальне правило**). Норми ЦПК України про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами взагалі не містять окремих правил щодо наслідків пропуску строку звернення до суду.

Отже, виходячи із буквального тлумачення змісту ч. 1 ст. 356 ЦПК України, враховуючи системно-структурні зв'язки норм ЦПК України, а також функціональне призначення суду, який переглядає судові рішення у зв'язку з винятковими обставинами, чинним процесуальним законодавством закріплено поряд із загальною нормою (ст.ст. 72–73 ЦПК України) про підстави, процесуальний порядок та форму вирішення питання про поновлення чи продовження процесуального строку, **встановлено у ч.1 ст.356 ЦПК України спеціальну норму про можливість поновлення процесуального строку звернення із скаргою до Верховного Суду України у зв'язку із винятковими обставинами на розсуд колегії суддів**. При цьому критеріїв оцінки реалізації такого повноваження суду цієї нормою не визначено.

4. Невід'ємною складовою цивільної процесуальної форми є цивільна процесуальна документація, серед якої особливе місце займають документи, що спрямовані на ініціювання цивільного процесу по справі (у суді першої інстанції та наступних стадіях цивільного процесу).

Документ, який спрямований на ініціювання провадження у зв'язку з винятковими обставинами є скарга. Зважаючи на *de jure* визнання провадження у зв'язку з винятковими обставинами видом касаційного провадження норми, які визначають зміст, форму та порядок подання скарги про перегляду судового рішення у зв'язку з винятковими обставинами носять неповний характер та закріплені у нормах, які містять відсилки до приписів стосовно касаційного провадження. Так, відповідно за змістом та формою така скарга повинна відповідати вимогам ст. 326 ЦПК України, а подаватися вона повинна за правилами подання касаційних скарг у касаційному провадженні (ч.ч. 2–3 ст. 355 ЦПК України).

Щодо елементів скарги, яка подається у зв'язку з винятковими обставинами, то на неї також поширюються вимоги ст. 119 ЦПК в частині того, що в такій скарзі повинно бути зазначено обставини, якими заявник обґрунтовує свої вимоги та докази, що підтверджують кожну обставину.

Посилання на конкретне рішення суду касаційної інстанції є обов'язковим,

оскільки саме воно підтверджує наявність неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції закону. Конкретні рішення судів касаційної інстанції є належними доказами наявності виняткових обставин, тому *посилання на конкретне рішення суду касаційної інстанції*, в якому допущено інше (відмінне) застосування закону, яка склалась із застосуванням цього ж закону — *обов'язкова*. Відсутність вказівки про неоднакове застосування закону у випадку подання скарги про перегляд судових рішень у зв'язку з винятковими обставинами з підстави, визначеної п. 1 ч. 1 ст. 354 ЦПК України, тягне за собою застосування правил, встановлених ст. 121 ЦПК, про що суддею-доповідачем протягом десяти днів з дня отримання скарги постановляється відповідна ухвала (див. ч. 4 ст. 355 ЦПК України).

Щодо можливості посилання на судову практику, що складається щодо застосування того чи іншого положення закону, слід визначитися із тим, що вкладається у зміст поняття судова практика і яким є її зовнішній вираз. Виходячи із змісту підстави перегляду судових рішень у зв'язку з винятковими обставинами, дані про судову практику, що склалась, може нею (підставою для оскарження) бути визнаною тільки у тому випадку, коли така судова практика відповідає умовам, визначеним процесуальним законом (ст. 354 ЦПК України). Тому *посилання на судову практику, що склалась із застосуванням закону, як підстава оскарження судового рішення у зв'язку з винятковими обставинами може мати місце тоді, коли: по-перше, у такій інформації чітко визначатиметься, що це практика саме суду (судів) касаційної інстанції, а не будь-якого іншого суду; по-друге, визначатиметься яким чином судом (судами) застосовано положення закону*. Таку інформацію можна отримувати, наприклад, із узагальнень судової практики, яка може проводитись як офіційно (судом (судами) касаційної інстанції), так і не офіційно (науковцями, науково-педагогічними працівниками, засобами масової інформації тощо). У випадку вказівки у скарзі посилання на абстрактну судову практику про неоднакове застосування положень закону слід застосовувати положення ст. 121 ЦПК України.

5. Відповідно до ч. 3 ст. 355 ЦПК України до скарги про перегляд судового рішення має бути додано копії судових рішень, які оскаржуються. Вимог щодо подання копій рішень суду (судів) касаційної інстанції, якими неоднаково застосовано положення закону, процесуальним законом не передбачено.

На наш погляд, *додання до скарги копій судових рішень — не тільки не є обов'язком заявника щодо доведення обставин, які обґрунтовують неоднакове застосування закону, а взагалі є неприпустимим* з точки зору закону. А вже заявник, не будучи учасником провадження у всіх інших справах, крім своєї, не має законного доступу до офіційної копії судового рішення в них. Виготовлена за допомогою різноманітних технічних засобів копія документа тільки тоді набуде статусу “Копія документа”, коли вона буде належним чином посвідчена установою, яка видає цей документ ... в даному випадку копією рішення буде не роздруковка з Інтернет-джерела, а фотокопія, завірена печаткою суду. Очевидно, що таку копію мають тільки особи, які брали участь у відповідній справі. У протилежному випадку матиме місце збір інформації про іншу особу, яке може, при певних умовах, носити ознаки протиправної поведінки.

Розміщення ж судового рішення у Єдиному реєстрі судових рішень *не надає* йому статусу *загальновідомої обставини*, оскільки доступ до судових рішень мають лише користувачі Інтернет-мереж. Більше того, навіть останні не завжди мають повний доступ до рішень. Єдиним способом надання рішенню статусу загальновідомості є *оприлюднення*. Наразі чинним законодавством регламентовано тільки порядок оприлюднення законів та нормативно-правових актів [13]. Слідуючи цьому, можна було б на рівні нормативно-правових актів визначити порядок оприлюднення й судових рішень судів касаційної інстанції.

6. Відповідно до ст. 2 Закону України “Про доступ до судових рішень” судові рішення можуть опубліковуватися в друкованих виданнях, поширюватися в електронній формі. Проте відповідно до вказаного закону до Єдиного державного реєстру включаються усі судові рішення судів загальної юрисдикції.

Стосовно поважності причини пропущення строку подання скарги у зв'язку з винятковими обставинами через відсутність опублікування рішень суду касаційної інстанції, то вважаємо, що у цьому випадку суд повинен вирішувати буде це поважною чи ні причиною у кожному конкретному випадку, залежно від обставин справи. Водночас, зважаючи на те, що Єдиний реєстр судових рішень чи не єдиний спосіб отримати інформацію про прийняті рішення судом (судами) касаційної інстанції, то, на нашу думку, ця причина може вважатися поважною.

Крім того, наявними є проблеми щодо забезпечення доступу до судових рішень. Окремі положення Закону України "Про доступ до судових рішень" не виконуються. Наявними є випадки, коли доступ до Єдиного реєстру судових рішень є неможливим у зв'язку з тим, що веб-портал не працює. До Реєстру не включено усі судові рішення судів загальної юрисдикції.

Тільки публікація судового рішення у визначених законом загальнодоступних друкованих джерелах, на кшталт нормативно-правових актів, надає йому статусу оприлюдненого. **Тому відсутність опублікування рішень суду касаційної інстанції можна вважати поважною причиною пропущення строку подання скарги.**

Список використаних джерел

1. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.slovnyk.net/index.php?swrd=%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB>.
2. Лесницькая, Л. Ф. Основания к отмене обжалованных судебных решений [Текст] / Л. Ф. Лесницькая. — М. : Госюриздат, 1962. — 134 с.
3. Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку [Текст] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. № 18 // Вісник Верховного Суду України. — 2008. — № 11 (99). — С. 7–15.
4. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України [Текст] : пер. з рос. / С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий та ін. ; за ред. Ю. С. Червоного. — К.; О. : Юрінком Інтер, 2008. — 656 с.
5. Дунас, Т. О. Прокурор у цивільному процесі України: Сутність, завдання, повноваження [Текст] : навч. та наук. практ. посіб. [для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / Т. О. Дунас, М. В. Руденко ; [за ред. М. В. Руденка]. — Х. : Харків юридичний, 2006. — 340 с.
6. Балюк, М. І. Практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції [Текст] : [практ. посібн.] / М. І. Балюк, Д. Д. Луспенник. — Х. : Харків юридичний, 2008. — 708 с.
7. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.slovnyk.net/index.php?swrd=%E2%B3%E4%EA%F0%E8%E2%E0%F2%E8>.
8. Білоусов, Ю. Строк звернення до суду у справах, які виникають із публічних правовідносин: проблемні питання [Текст] / Юрій Білоусов // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 5. — С. 41–44.
9. Римское частное право [Текст] / И. С. Перетерский, В. А. Краснокутский, Е. А. Флейшиц и др. ; под ред. И. Б. Новицкого и И. С. Перетерского. — М. : Юриспруденция, 2001. — 448 с.
10. Підпригора О. А. Римське право [Текст] : [підручн.] / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — 528 с.
11. Гражданское право России. Общая часть [Текст] : [курс лекц.] / М. И. Брагинский, В. В. Залесский, Н. И. Клейн и др. ; [отв. ред. О. Н. Садилов] ; Ин-тут законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. — М. : Юристъ, 2001. — 776 с. — (Institutiones).
12. Боннер, А. Т. Принцип правовой определенности в практике Европейского суда по правам человека [Текст] / А. Т. Боннер, О. Ю. Котов // Закон. — 2008. — № 4. — С. 199–211.
13. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : указ Президента України від 10.06.1997 р. № 503/97 [Текст] // ОВУ. — 1997. — № 24. — Ст. 11.

Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 9 від 15 лютого 2010 року)

Надійшла до редакції 18.03.2010